Szente, D. (2021). Az iskolai táncok szerepe a 20. század első felében. A Fortepan képi adatbázis rituálé-központú vizsgálata. *Tánc és Nevelés. Dance and Education*, 2(1), 90–105.
DOI: https://doi.org/10.46819/TN.2.1.90-105

AZ ISKOLAI TÁNCOK SZEREPE A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN. A FORTEPAN KÉPI ADATBÁZIS RITUÁLÉ-KÖZPONTÚ VIZSGÁLATA

Szente Dorina, egyetemi tanársegéd, Magyar Táncművészeti Egyetem
Pedagógia és Pszichológia Tanszék,
doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Neveléstudományi Doktori Iskola

Absztrakt
A huszadik század első felében a fényképezés által lehetővé vált, hogy a családok, csoportok megörökítsék a számukra fontos pillanatokat. A húszas-harmincas években egyre olcsóbb és egyszerűbb fényképezőgépek jelentek meg a piacon. Ez volt a Kodak forradalma. Az intim családi terek kinyíltak, az iskolák hétköznapjai láthatóvá váltak. A Fortepan képi adatbázis az 1900 és 1990 között készült fényképek gyűjteménye. A fénykép mint a kor kulturális lenyomata új forrásként jelent meg a kutatók számára, amellyel megfigyelőkké válhatunk egy általunk kevéssé ismert világ rejtett szimbolikus közegében. A legősibb kommunikációs médium az emberi test, így annak mozgása a térben egészen új szintre emelheti a kulturantropológiai, pedagógiai antropológiai kutatásokat. A rituálék áthatják a mindennapokat, átmenetet képeznek múlt-jelen-jövő között. Közösséget, rendet teremtenek. Az iskolai ünnepségek és táncbemutatók által pedig jól megfigyelhetőek azok a rejtett tartalmak, amelyek rendezik a társadalmi viszonyokat. A kutatás arra keresi a választ, hogy az 1920-as, '30-as években hogyan jelentek meg, és hogyan változtak az iskolai táncok a különböző társadalmi hatásokra. Ezekben milyen rituális elemek jelennek meg. Ennek bemutatására tett kísérletet a következő írás.

Kulcsszavak: iskolai táncok, ünnepségek, rituálék, testkép, képelemzés

1. BEVEZETÉS

Napjainkban a neveléstudományi kutatásokban mind inkább előtérbe kerülnek az etnográfiai, illetve pedagógiai antropológia nézőpontú vizsgálódások. Az alábbi tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült, amely keretén belül az 1900-1950 közötti korszak iskolai kultúrájának, ifjúsági életének jellegzetes antropológiai sajátosságait, rituális vonásait vizsgáltam. A 19. században jellemző volt a gyermeki testhez való félelemmel teljes viszonyulás, annak fegyelmezése, akaratának megtörése. A 20. század elejének pedagógiai és életreform mozgalmai pozitívan viszonyultak a testi megnyilvánuláshoz, amely megfigyelhető az egyes reformpedagógiai koncepciókban, az emberi élet számos területét lefedő mozgalmakban. A reformpedagógiában a tánc többek között az önkifejezésben, a természettel való kapcsolatban, játékban, az életkorok közötti átmenettel járó krízisek oldásában játszhat szerepet (Németh & Skiera, 2018). Az antropológiai nézőpont új keretet ad a tudás átadásával, konstruálásával, tárolásával kapcsolatos kutatásának (Gehlen, 1974; Connerton, 1999; Turner, 2002; Wulf, 2007). Ezekhez a hermeneutikai kutatási paradigma ad új szempontokat, amelyek a jelenségek értelmezését, megértését teszik teljessé. Kutatásomhoz is ezt választottam, a képelemzésnek és kordokumentumok elemzésének módszerével. A múlt eseményeinek megértéséhez, megfigyeléséhez alkalmasak a képek, amelyek a múlt egy kimerevített jelenetét mutatják, ezek megértéséhez, elemzéséhez alkalmas a hermeneutika, a megértés tudománya. A kutatásom során a múlt hermeneutikai *megfigyeléséhez* az iskolai ünnepségekről, kiemelt alkalmakról, sporteseményekről, táncos bemutatókról készült fényképeket választottam. A fényképek abban a térben és időben megjelent rituális cselekvés képi lenyomataként válnak alkalmassá a korszak megértésére. A kiválasztott képek forrása a *Fortepan* képi adatbázis, amelyen több, mint 139 000 kép található. Ezek a képek többnyire családi albumokból, múzeumi gyűjteményekből származnak, ennek minden előnyével és hátrányával. Az adatbázisban kulcsszavak segítségével, dátumok és helyszínek megadásával lehet keresni. A kutatásom módszertani hátterét elsősorban azok a pedagógiai nézőpontú vizsgálatok jelenti, amelyek az iskolai rituális folyamatok feltárását a fényképek sorozat adatainak elemzésével végzik (Ouyang, 2010; Pilarczyk & Mietzner, 2005, 2013). A képek válogatása során arra törekedtem, hogy olyan iskolai ünnepségekről, táncos bemutatókról készült képeket válasszak ki, amelyeken jól láthatók a testkép jellegzetes vonásai, a női ideál változásai, a rituális megnyilvánulások jelentőségei.

2. A KÉP MINT FORRÁS

A pedagógiai antropológiai, hermeneutikai kutatásokban egyre inkább előtérbe kerül a fénykép elemzésének módszere. A társadalomtudományok területén számtalan megközelítéssel alkalmazzák a fotográfiákat, mint forrásokat. Az antropológia az emberi létezés természetének rendszeres tanulmányozása, azaz a kultúráé, amely Margaret Mead meghatározása szerint, írja Kunt Ernő (1997) a viselkedés mindazon szerzett formái, amelyek közös tradíció által egyesített személyek csoportja ad át utódainak. A vizuális antropológia pedig azoknak a médiumoknak, fényképeknek, videó filmeknek az vizsgálata, amelyek az emberi kultúrát rögzítik. A nagy illuszt-

rált magazinok fényképek révén is ápolták a közösségi mítoszokat, a különféle normatív társadalmi értékeket megszemélyesítő szimbólumokat.

A fényképek forrásként való felhasználása során, a hozzájuk tartozó szöveges leírás értelmezi, elemzi őket, azzal együtt válnak teljes adatforrássá a kutatás szempontjából.

Objektivitását nem vonja kétségbe a tény, hogy egy pillanatnyi állapotot mutat a világban, ezzel eszközt ad arra, hogy elemezni tudjunk olyan helyzeteket, amikre nem figyeltünk fel. Ugyanakkor nem mindegy, milyen képek kerülnek elemzésre. Ugyanis legtöbbször a megmutatás céljára készítik, mint szemléltetést Gyakoriak a beállított képsorok, amik egy látszólagos valóságot mutatnak. Így viszont elvesztik spontán jellegüket. Ha azonban jó képek kerülnek kiválasztásra „A csoport és a világ ünnepélyesség tételének és szentesítésének rítusa a népi esztétika, az ünnep, a többi emberrel folytatott kommunikáció és a világgal való egyesülés esztétikájának legmélyebb szándékait valósítja meg (Bourdieu, 1982, p. 341)." Hans Belting német művészettörténész (2007) szintén úgy véli, hogy a kép több, mint az észlelés terméke. Szerinte a képek a személyes vagy kollektív szimbolizáció eredményeképpen jönnek létre, és ha fogalmát szigorúan vesszük, kizárólag antropológiai fogalom lehet, hiszen képekkel élünk, képekben értjük meg a világot.

A régebbi fényképeken az emberek többnyire komoly arckifejezéssel, méltóságteljesen jelentek meg. Ennek az oka többek között a fénykép elkészülésének folyamata. A fényképészek magas társadalmi körökhöz tartoztak, a műterem tiszteletreméltó volt, így a körülményektől eltekintve is megilletődhetett az ember, ha fényképezésre ment. Később, mikor könnyebben hozzáférhető, olcsóbb módszereket dolgoztak ki a fénykép készítéséhez, többen megengedhették maguknak, hogy lefényképeztessék magukat, de a fényképész meglátogatása így is kiemelkedő, ünnepélyes alkalom maradt.

Az 1920-as években, Európában megszülettek az illusztrált hetilapok és megteremtették azon fotóriporterek csoportját, amelyek a fotóriportot és a fotóesszét a társadalom vizsgálatának eszközévé avatták. Ez alapján a fotográfia, mint a kultúra képmása jelenik meg. A fényképezés és a fényképek segíthetik a családi és egyéni hagyományok ápolását, mivel rendszeresen megörökítik a közösség és az egyén életének legfontosabb pillanatait, a mindennapi élet mozzanatait, ezzel a megörökítettség értékét hordozzák (Boerdam & Warna Oosternbaan, 2000). A családi fénykép kétféleképpen definiálható, függően a témájától a társas környezettől, amelyben felhasználásra kerül. Az első szerint minden fénykép családi fénykép, amin rokonok, vagy családok szerepelnek. A második szerint minden az, amit a család megőriz emlékként, akár más személyekről, környezetről. Bourdieu *A Middle-brow Art* című munkájában foglalkozik mélyebben a családi fényképezéssel, annak témaköreivel.

A képelemzés módszerét, annak felépítését Erwin Panofskytól származtatjuk (1984), az ő elméletére alapozva kutatott Pilarczyk és Mietzner is (2005, 2013). A *Das reflektierte Bild* című munkájukban részletesen írnak a képek kutatásban való felhasználásáról. A fényképek a mindennapi élet részét képzik, mindenütt jelenlévő vizuális impulzusukkal állandóan foglalkozunk, tudatosan és gyakran öntudatlanul is. A szövegeken túl korunk legfontosabb információhordozói, hosszú ideje alakítják a gondolkodásunkat, érzelmeinket, cselekedeteinket. A fényképészet médiuma ugyanolyan fontos kifejezőeszközzé vált, mint az írás. A fénykép mint forrás

nyitja meg saját kérdéseit, amelyekre csak a hagyományos forrásokra támaszkodva nem kapnánk választ. Ilyen elsősorban a test kérdése, a szokás és a test kifejezésének jelentése, gesztusok és arckifejezések az oktatási és narratív intézményekben. A természet, a test, a tér, vagy az idő jelenségei mind alapkutatásként, empirikus szempontból is jelentősek a konkrét pedagógiai helyzetekben. Például a testfelfogás megváltozása, az egyre virtualizálódó tanulási környezetben egy teljesen nyitott kutatási terület, amelynek relevanciája tagadhatatlan, írja Pilarczyk és Mietzner (2005). Ugyanez vonatkozik a romló természeti viszonyokra az urbanizáció következtében, amely befolyásolja, a szabadidő eltöltését, a különböző sportok növekvő jelentőségét.

A képek magukban foglalják a problémák gazdagságát, lehetőségeit. Nem egyértelműek, befogadásukat befolyásolják a szubjektív szempontok. Problémát jelenthet, hogy egy bizonyos történelmi időben készült képet mai szemmel nem tudunk úgy értelmezni, ahogy azt a kor embere értelmezte volna.

Panofsky három lépcsős képelemzési módszerét kiegészítve Pilarczyk és Mietzner szerint az első szint a preikonografikus leírás, amely során minden képen látható elem leolvasásra kerül, valamint az összefüggések állítása interpretáció nélkül, mint például a világ ismerete, jártasság a tárgyi világban. Ikonográfiai leírás során az ábrázolás elemeit egymással összefüggésbe állítjuk. Megjelenik a téma ismertetése, a kép keletkezési módja, kortársai, a képet készítő személye, a kép készítésének technikája. Ikonográfiai interpretáció során a fénykép mélyebb, akár szimbolikus jelentéstartalmainak közlése a cél, ahogy azt a kép készítője gondolhatta. Ennél a szintnél másodlagos jelentés határozható meg. Ikonológiai interpretáció során a műalkotás mélyebb értelmezésére törekszik a kutató, a kultúrtörténet és technikatörténet, vallás, tudomány helyzete, a mindennapi élet ismeretének tükrében (Panofsky, 1984; Pilarczyk & Mietzner, 2005/2013).

3. KUTATÁS A *FORTEPAN*ON

A Fortepan honlapját folyamatosan frissítik az új képekkel, így napról napra bővül a képi adatbázis. A 2020-as év végén közel 140 000 digitalizált fénykép áll rendelkezésünkre. Ezek a fényképek családi albumokból, múzeumi gyűjteményekből állnak. A képek között kulcsszavak segítségével lehet kutatni. Ezeket a címkéket a feltöltő társítja az adott képhez, de az oldalra való belépést követően bárki új kulcsszavakkal tudja ellátni az adott képeket. Tudunk országra, földrajzi névre, városra, személyre, leírásra, adományozó nevére is keresni. A *Fortepan*on való kutatást nehezíti, hogy a képekhez társított kulcsszavak gyakran nem egyeznek a kutató által feltételezett szavakkal, így több kulcsszó variálásával tudjuk megtalálni a megfelelő képeket. A *Fortepan* képanyagának jelentőségére a Magyar Nemzeti Galéria is felfigyelt, 2019. április 16. és augusztus 25. között *Minden múlt a múltam #huszadikszázad #privatfoto #Fortepan* címmel az átlagember nézőpontjából és életeseményein keresztül mutatták be a 20. századi Magyarország történelmét. A kutatásom során több kulcsszó kombinációjával igyekeztem megtalálni a megfelelő képeket. A tánc kulcsszó 877 képhez volt rendelve. A tánc és iskola kulcsszavakra, 18 képet szűrt ki a kereső. Ezek többsége a kutatásom szempontjából kevésbé voltak használhatóak. Olyat kerestem, ami valamilyen iskolai rendezvénen, ünnepségen készült, valamilyen előadást, be-

mutatót ábrázolt. Így kerestem rá az iskola és ünnepség kulcsszavakra. A keresés eredménye 50 kép lett, amelyekből válogattam ki azokat a képeket, amelyeken tánc, vagy iskolai ünnepség látható. A keresést nehezíti, hogy a megfelelő képekhez gyakran más kulcsszavak vannak társítva, mint azt kutató szemmel logikusnak gondolnánk. Például a tánc, iskola, ünnepség kulcsszavak együttes használata egy képet sem ad ki. Ezért gyűjtöttem össze néhány kulcsszót (iskola, tánc, ünnepség, előadás, néptánc), amelyek kombinációival próbáltam megtalálni a legmegfelelőbb képeket. A képek elemzése során figyelembe vettem a szubjektív tényezőket is, mint például a fénykép készítésének körülményei, a fénykép készítésének célja. A legtöbb kép esetében elmondható, hogy egyszerre jellemző rájuk a spontaneitás és a beállított jelleg.

4. A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK VÁLTOZÁSAI

A 19. század utolsó harmadában felgyorsuló modernizáció folyamatai nem csupán a természeti környezetet, hanem a hagyományos társadalmak szerkezetét, az egyes emberek, és társadalmi csoportok életmódját, magánéletét és gondolkodásmódját és valláshoz való viszonyát is gyökeresen átformálták. Megváltoztatták és soha nem látott gyorsasággal rendezték újjá a munka-, és lakásviszonyokat, a társas kapcsolatokat, a szabadidő, az étkezés és ruhaviselet, a közösségi szokások és vallásgyakorlás hagyományos rendjét (Németh & Skiera, 2018; Pukánszky, 2006).

A 19. század végére, az átmenetek után, az ipari urbananizációs korszak a népesség átalakulását, a családi és háztartási formák átalakulását hozta. A korabeli nevelési diskurzusok népszerű témája volt továbbá a fiúk és lányok együttes nevelése, a koedukáció továbbá a gyermekek szexuális felvilágosítása. A századforduló után kibontakozó mozgalom kisugárzása a korszak gyökeres társadalmi változásokat sürgető politikai mozgalmaitól, a hivatalos akadémikus művészet megmerevedett formáival szembe helyezkedő művészeti törekvéseken át a hétköznapi élet egészének gyökeres átalakítás sürgető reformokig terjed. A mozgalom kapcsolódik a korszak számos művészeti és vallási megnyilvánulásához, de a filozófia, az irodalom, a tudomány és a pedagógia, valamint az emancipációs és szociális törekvések új irányzatai is több közös ponton kapcsolódnak ahhoz. Központjában a testiség átértelmezésével egy *új embert*, és a jövő emberének testi, lelki, betegségektől mentes harmonikus világát megteremtő önreform állt. A mozgalom nyomán a 20. század első felében egy új testfogalom bontakozott ki, amelynek vezérgondolatai a *természetesség és egyszerűség* és az *egészség és szépség* voltak, amelynek útján kialakítható az *új ember* önmagával és a természettel is harmóniában álló olyan *ideális teste*, amely sikerrel megjeleníthető a mindennapi élet gyakorlatában is (Pukánszky, 2006, 2013; Tészabó, 2017).

Az életreform törekvések egyik fontos pólusát alkotta az ideális női test, amelynek megjelenítője egyrészt a meztelen női testet láthatóvá tevő testkultúra mozgalom, másrészt a felöltöztetett női test természetességét hangsúlyozó reformruha volt. Az ennek nyomán kibontakozó ruházati reform kapcsolódik számos korabeli reformtörekvéshez, például a női emancipációs mozgalmakhoz, amelyekben a nők munkát is vállalhattak, vagy a különböző egészségügyi, higiéniai-, nő- és ifjúsági mozgalomhoz, a szexuális reformhoz, a meztelen női test szépségét hangsúlyozó

női testkultúra mozgalomhoz. A női ruhák reformjához kapcsolódó korabeli diskurzusok egyik központi motívuma a női testnek a fűző kalodájából történő megszabadítása. Ez az egészséggel kapcsolatos szempont kapcsolatban áll a megváltozott női szereppel is, amit a test felszabadítása jelenített meg. A divatreform nem csupán a női test higiéniáját és egészségét, hanem annak természetességét és természetes szépségét is hangsúlyozta. A kezdetben a városi elitcsoportok körében hódító mozgalom hatása hamarosan a szélesebb társadalmi rétegek körében is elterjedt, elsősorban a fiatal lányok körében hódított, amely által mind szélesebb körökben jelenítette meg a természetességet, illetve a természetes szépséget hangsúlyozó nőideált (Németh & Skiera, 2018).

Az antropológiában azért irányult erősebb kutatói érdeklődés a test elméletére, mert a premodern társadalmakban a test fontos felület volt, amelyen a társadalmi státusz, a családi állapot, a törzsi kötődés, a kor sajátossága, a nem és vallási hovatartozás jellegzetes jelei könnyen és egyértelműen bemutathatóak. Míg a modern társadalmakban a testi megmutatkozások, a ruházat, testtartás jellegzetességei, kozmetikumok használata döntő fontosságú a gazdagság és az életstílus jelzése szempontjából.

A test jelentősége átértékelődött a társadalomelmélet újabb fejlődése során a kultúra és a fogyasztás elemzésének szempontjából is. A fogyasztói kultúra kifejlődése a háború utáni időszakban, a posztmodern témák megjelenése a művészetekben, a feminista mozgalom egyaránt azok közé a társadalmi változások közé tartoznak, amelyek befolyásolták a társadalomelmélet újabb fejleményeit. A test iránti kereskedelmi és fogyasztásközpontú érdeklődés mellett a kondíció, a szép test megőrzése, és az öregedés késleltetése, a sport egyaránt kiemelt hangsúllyal bírt. A test különböző megjelenítései kritika alá vonták a populáris kultúrát, művészeti elméleteket, amelyhez szorosan kapcsolódik a nemek közötti viszony változásának következménye.

A női és férfi test különbségeiről, hasonlóságairól különböző álláspontok léteznek. Van, amely azt mondja, a megkülönböztetés társadalmi probléma, ez esetben pedig elsősorban nem ontológiai különbségről beszélhetünk. A nemi egyenlőtlenség kizárólag társadalmilag konstruált. A másik álláspont szerint vannak alapvető eltérések a személyiség, az értékek, az attitűdök és az életstílusok terén. Az eltérések oka pedig a különböző testfelépítés, azok világhoz való viszonya, például a gyermekszülés élménye által (Turner, 1997).

A 20. század elejének pedagógiai mozgalmai pozitívabban viszonyulnak a testi megnyilvánuláshoz, amely főleg a reformpedagógiában jelenik meg. A test felszabadítása a fegyelmezőeszközök alól, valamint az emberi minőség növelését tűzték ki célul többek között az életreform mozgalmai is. A rituális test mindezen kölcsönhatások révén keletkezik. Kapcsolat a test és a környezet között, mint a muszlim ima esetén. Létrejön a szakrális tér, kapcsolat a környezettel, minden mozdulat a térben szakrális és rituális kapcsolati hálók összessége (Bell, 2009). A test szerepe ebben a folyamatban a mozgás által a tudás átadása, az emlékezet fenntartása.

A tánc esetében is fontos változások figyelhetőek meg a test használata során. A kötött táncformák között megjelennek a reformtáncok, a test szabadságát előtérbe helyező korlátlan, szabad, egészséges testet megmutató táncok. A táncmozgalmak, az általuk közvetített új életforma elemekkel, új női ideállal a testkultúra mozgalmakra is hatással voltak. A szabad táncról már számos tanulmány született, ezek

mélyebb elemzése a téma sokszínű megközelítésmódjából adódóan azonban túlmutat a dolgozatom keretein (Németh, 2013; Boreczky, 2013; Boreczky & Fenyves, 2015; Fenyves, 2016).

A rituálék közösséget teremtenek, az abban résztvevő személyek cselekedeteinek szimbolikus tartalma által hozzák létre és szilárdítják meg a közösség identitását. Ebben a keretben a rituálé résztvevőinek cselekedetei hatnak egymásra, kapcsolatban állnak, és új rítust hoznak létre (Wulf, 2007). A rituális cselekedetek típusait többen különféle kategóriák szerint csoportosították. A rituálékutatók vizsgálták a vallás, rituálé és mítosz összefüggéseit, amelyek szolgálhattak arra, hogy a társadalmi struktúrákat értelmezzék.

A kulturális tanulás mimetikus alapja az emlékezet, amely a komplex identitást biztosító tudásnak a helye. Ahhoz, hogy ennek egységszervező és cselekvéstájoló impulzusai érvényre jussanak, három szempont szükséges: tárolhatóság, előhívhatóság, közölhetőség, tehát rituális megjelenés és kollektív részvétel. Ennek eszközei a rítusok, melyek fontos szerepet játszanak a közösség kollektív emlékezetének alakításában.

5. ISKOLAI ÜNNEPSÉGEK, TÁNCOK SZEREPE

Az iskolai ünnepségek fontos szerepet töltöttek be az iskolák életében. A múltat és jelent idéző, a kettőt összekötő szerepet vállalnak fel, az ünnepekhez való viszony meghatározza azok jelentéstartamát. Mindennek tudatában az iskolai ünnepek két szempontból fontosak a gyermekkori szocializációban. Egyrészről hatással lehetnek a kollektív identitásokra. Az ünneplés által a jelenlévő közösség, közönség egy szimbolikusan is értelmezhető kollektívát alkot. Tekinthető beavatási szertartásnak is, mely sikeressége függ a verbális és vizuális üzenetektől. Továbbá hatással lehetnek a történelmi azonosságtudatra is. Fontos szerepet vállalnak a történelmi emlékezet létrejöttében.

A megtörtént események színpadra vitele kapcsolatot teremt a jelen és a múlt között. Ez olyan útként is értelmezhető, amely során személyes viszony alakítható ki a jelenlévők és az emlékezés tárgya között. Ahhoz, hogy az ünneplésből ünnep legyen, érvényesülnie kell a szocializációs funkciójának, tehát egyértelmű legyen az ünnep tartalma és az ünneplés társadalmi háttere. Az ünneplés érzelmi hatást kelt, a szimbólumok jelenléte erősíti a kollektív identitástudatot. Az emlékezés létrehozza a múltból a jelenbe vezető utat. Az ünnep lehetőséget kínál a közösségi érzés létrejötthez, ugyanakkor társadalmilag meghatározott. A különböző tényezők, melyek szerepet játszanak a gyermek szocializációjában, például a család, az iskola, a média, egyszerre egymás mellett és egymást felülírva próbálják érvényesíteni a céljukat. Ezáltal elbizonytalanító hatást gyakorolnak a szocializációs folyamat résztvevőiben. Egy iskolai ünnep akkor tekinthető rituálénak, amennyiben teljesíti a már fentebb leírt kritériumokat. Az ünneplés része a rituális folyamatnak. A múltból a jelenbe való átmenetet, a kollektív érzetet, azt a közös tudást, amely csak akkor jöhet létre, ha valójában jelen vagyunk és nem csak monoton, kötelezően ismételt tartalom nélküli színjátéknak tekintjük az ünneplést (*Szabó*, 2006).

A nevelési oktatási intézmények rituális folyamatai gyakran nem kellő hatásfokkal működnek. Ezek oka például az ünnepek uniformizáltsága. Gyakran előírt

rendezvényként kezelik, azaz a gyerekek számára kijelölik teendőiket. A tartalom zárt, elavult formaságokon alapuló, unalmas, nem veszi kellőképpen figyelembe a gyermek életkori jellemzőit. Ezért is válthat ki ellenérzést, passzivitást a gyermekek körében. A *túl lenni rajta* szemléletmód, az ünnepi hangulat hiánya miatt a gyerek, a szülők, a pedagógusok talán inkább elszenvedik, mint megélik az ünnepélyeket. A megújulás igénye itt éppen olyan fontos, és szükséges (Baracsi, Hagymásy & Márton, 2009). Az ünnepekkel kapcsolatos társadalmi megítélés folyamatosan változik. Kialakulását nem könnyíti meg, hogy egyes ünnepek az aktuálpolitika színterévé válhatnak. Így az ünneplések jelentősége nagy, hiszen nyílt terepet biztosítanak a politikai tényezők, szimbólumok biztosításának (Szabó, 2006). Az iskolai ünnepélyek azt a nevelőcélt szolgálták, hogy a növendékek összetartását erősítsék, egymás munkájának megbecsülésére szoktassák. Jellemzően a vizsgált időszakban legtöbbször keresztény ünnepek, naptári ünnepek, évfordulóhoz, kiemelt személyek születésnapjához, halálához, névnapjához kapcsolódó ünnepek, politikai eseményekhez és történelmi évfordulókhoz kapcsolódó ünnepek voltak megtartva.

1. kép: Fortepan képkód: 153126

Az iskola életében rituális szempontból a legjellegzetesebb ünnepségek az évnyitó, évzáró, nemzeti ünnepek, karácsony, húsvét. Az első kiválasztott kép 1937-ben készült. Az esemény lehet évnyitó, vagy egy nemzeti ünnep. A színpadon két fiatal tanuló nemzeti viseletben szaval. A kinagyított kép részleten jól látszik, hogy a lány díszes pártát, mellényt, köténytt visel, mellettük két másik tanuló az iskola zászlaját tartja. A közönség sorai között gyerekeket, felnőtteket láthatunk, akik akár a gyerekek szülei is lehetnek, ezért feltételezhetjük, hogy olyan ünnepségről van szó, amely a szülők felé is nyitott, ami különös jelentőséggel bír mindenki számára.

A század első felében különösen erős volt a nemzeti öntudat építése. A nemzeti viselet pedig mind inkább jelképezte az összetartozást és a haza iránti szeretetet. A zászló eredeti jelentősége és rendeltetése, hogy tömegben mindenki lássa hová tartozik. Valahová tartozni, összetartozni a lélek mélységeiben élő szükséglet. S éppen ezért az összetartozás külső kifejezése, a zászló a lélek mélységeiből fakadó szimbólum. A zászló az iskola szellemét szimbolizálja. A zászlótartó kötelessége őrizni a nemzet szellemi alkotásait. Testtartásuk egyenes, tiszteletet sugárzó. Az ehhez hasonló ünnepségek nagyon fontosak voltak az iskola életében, mert erősítették a nemzeti öntudatot, valamint a közösséghez való tartozás, az iskolába, mint családba való tartozás érzését. Az iskolai ünnepségeken gyakran láthatunk versmondást, drámajátékot, színi előadásokat, táncokat, amelyek illeszkednek az alkalom tematikájához. A következő kép egy ilyen iskolai ünnepséget ábrázol.

2. kép: Fortepan képkód: 79249

A néptáncokat bemutató ünnepségek gyakoriak voltak az iskolák életében. Ezt támasztja alá a korszak iskolai értesítőiben megtalálható fényképek többek között. A fénykép 1949-ben készült a Budapest Székesfőváros Községi Általános Fiúiskola

és a Budapest székesfőváros Pannónia utcai Általános Leányiskola közös udvarán. Az iskolák gyakran rendeztek táncbemutatókat, amelyeket jegyvásárlás ellenében széles közönség előtt mutattak be. A kép kinagyított változatán jól látszik, hogy a táncosok tiroli népviselethez hasonló ruhában vannak. A fiúkon kantáros rövidnadrág, fehér ing, a lányokon hasonló kantáros szoknya és fehér blúz látható, fejükön kalap. Az iskolák többsége törekedett arra, hogy több nemzet hagyományos táncát megismerhessék a fiatalok. A tiroli táncot előszeretettel tanulták különleges dallama és stílusa miatt. A páros táncok tanulása különösen fontos volt a fiatalok számára, hiszen a táncok tanulása során a növendékek felkészülhettek az iskolai életük utáni társas eseményekre, amelyek kiemelt része volt a tánc, a férfiakkal való ismerkedés.

A tánc tanításának célja, hogy a növendékek könnyed, szép, finom mozdulataikat kifejezésre juttathassák. Az alapállások, tánclépések, karmozdulatok, ritmikus táncmozdulatok után kiemelten fontos a klasszikus és a modern táncok ismerete, elsajátítása. Sokszor saját tervezésű tánckompozíciók előadásával mutatják be a növendékek ügyességüket. A mozdulatokban helyet kap az öröm, a fájdalom, a szabadság, a rabság kifejezése, így a gyermekek kedélyviláguknak és lelki fejlettségüknek megfelelő tartalmat kapnak. A néptánc elsődleges célja a jellemformálás, a kötött táncformák során az utánzásnak fontos szerepe van, ezáltal tartotta életben a test a testtől tanult, testen keresztül átadott tudást. A test mozgása, a testen elhelyezett szimbólumok (jelképek, népi viseletek hímzése) testesítette meg az adott kultúra szimbólumait (Németh, 2013; Boreczky, 2013; Boreczky & Fenyves, 2015; Fenyves, 2016).

3. kép: Fortepan képkód: 83949

A hagyományos néptáncok mellett a modernebb táncok kitörést jelentettek a kötött táncformákból (Németh, 2013; Boreczky, 2013; Boreczky & Fenyves, 2015; Fenyves, 2016). Az ősiség, a tisztaság és az eredetiség itt is életreform motívumként tekinthető, amely magában foglalja a tánc, a viselet és a szokások romlatlan formáját. A természetben, ez esetben az iskola udvarán eltáncolt jelenetek pedig testesítik a visszavágyódást a természetbe. A kötetlenebb táncformát jól mutatja a fenti kép, amely 1938-ban készült Budapesten a 12. kerületi Új Iskola udvarán. Az iskolai ünnepségen népes közönség vett részt. A táncbemutató fiatal lányok csoportjából áll, akik világos színű, könnyű anyagú ruhát viselnek, fejükön virágkoszorúval. A ruha anyaga és szabása lehetővé teszi a könnyed mozgást. A gyerekek gyakran maguk találták ki az előadás részleteit, a táncokat, mozdulatokat, történetet. Itt is hasonlóra láthatunk példát.

4. kép: Fortepan képkód: 85044

A színjátékok során a növendékek kötetlenebb táncokat tanultak, jelmezt készítettek, és gyakran a tanulmányaikhoz, történelmi eseményekhez kapcsolódó részleteket jelenítettek meg. A nyelvtanulás szempontjából is fontosak voltak a színdarabok, hiszen ekkor a nyelvtudásukat is tudták gyakorolni. A negyedik kép egy színdarab szereplőit ábrázolja. Az 1923-ban készült fénykép jelentősen eltér a 30-as, 40-es évekre jellemző képeitől. Habár a szereplők jelmezt viselnek, hajviseletük méltón tükrözi a kor női ideál divatját, amely az harsány vitát váltott ki a korszak társadalmi diskurzusában. A szereplők világos színű, nagyon könnyű anyagból készült lenge ruhát viselnek, amely egy-egy esetben derékban húzott. Fejükön virágkoszorú látható. Az ehhez hasonló színdarabok során a növendékeknek lehetőségük volt

kilépni a konvenciókból, és szabadon mozogni, táncolni, kötetlenebbül játszani. A 20-as években a nők helyzete sokat változott, az emancipációs törekvések elértek az iskola intézményének falain belülre is, és ennek hatását legjobban a táncokban, színdarabokban figyelhetjük meg a fényképek által. Mindez abból látható, hogy az 1900-as évek elején sokkal több hagyományos táncot bemutató kép jelent meg, míg később, a 30-as években egyre több színdarabról, modern, reform táncról készült fénykép is bekerült az iskolai értesítőkbe, iskolai albumokba. A táncok tartást és kifinomult mozgást adtak a leányoknak, amely elősegítette a kor vonzó testképének alakulását. A táncos alkalmak rituális események voltak a leányok életében, ekkor léphettek ki az addigi szerepükből és válhattak hölgyekké, akik párjukat keresik.

5. kép: Fortepan képkód: 94067

A táncok tanulása központi elemmé vált a leányok nevelése során. A hagyományos néptáncok bemutatása pedig nem korlátozódott csak előadásokhoz. A fenti kép 1938-ban készült Budapesten, a Magyar Királyi Testnevelési Főiskola udvarán. A leányok egy sportesemény szünetében szórakoztatják az rendezvény résztvevőit. Hagyományos női néptáncot mutatnak be, ezzel is erősítve a nemzeti öntudatot, a közösséghez való tartozást. A szabadtéren való táncolás kötetlenebb hatást kölcsönöz, az amúgy szabályozott hagyományőrző táncoknak. A sportesemények sokáig a férfiak számára voltak elérhetőek kizárólag, mert úgy gondolták a nők nem vehetnek részt ilyen eseményen. Majd a századfordulóval a sportolási lehetőségek is kibővültek a hölgyek számára. Az egyre bővülő lehetőségek pedig lehetőséget teremtettek a növendékeknek a számukra megfelelő mozgásforma megtalálására.

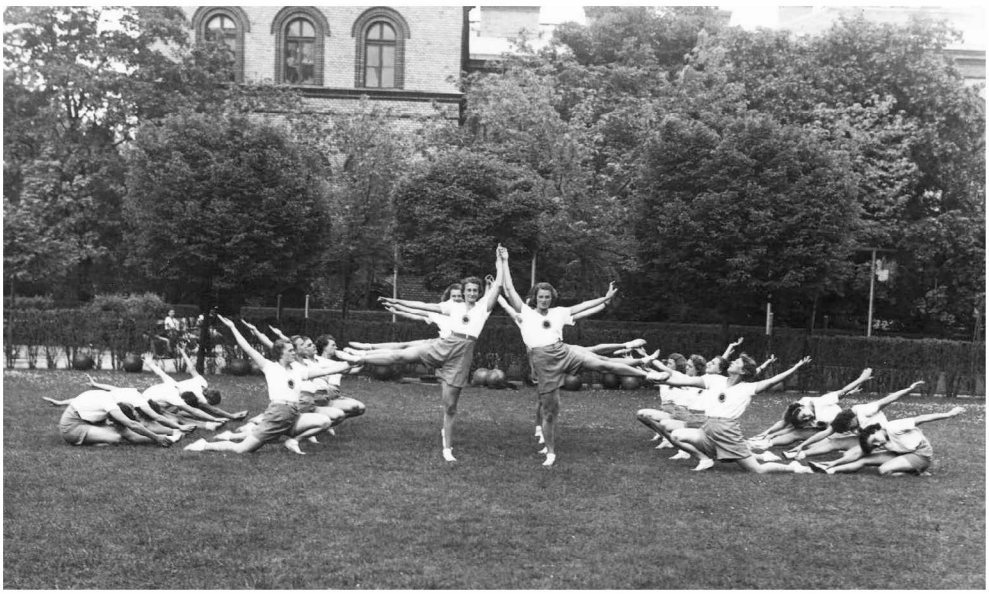

6. kép: Fortepan képkód: 94074

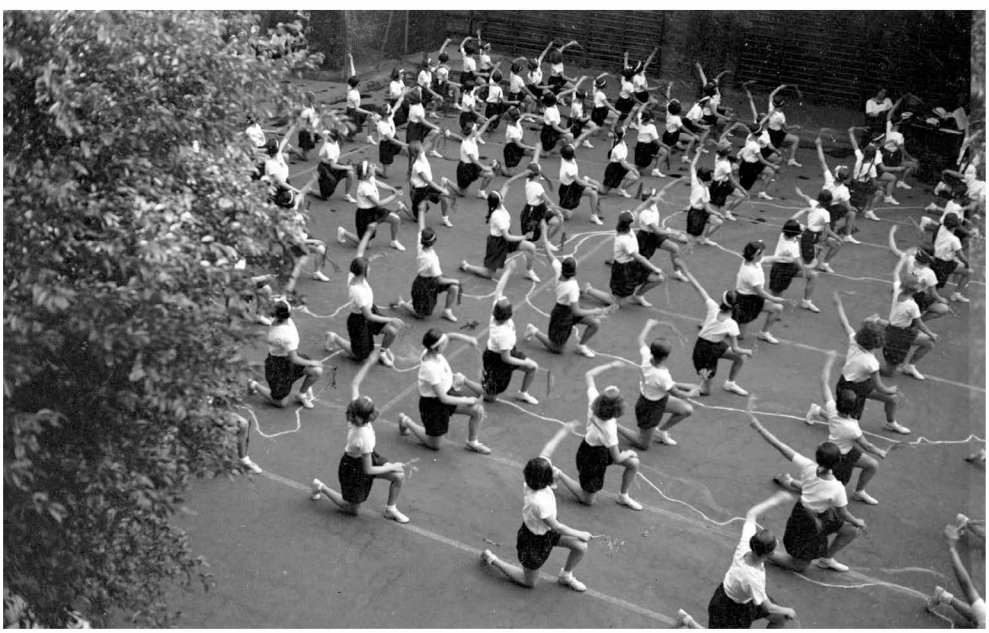

7. kép: Fortepan képkód: 74917

A talajtorna az első között engedélyezett mozgásforma volt a nők számára, mert nem számított veszélyesnek és a mozdulatok által kifejezhették nőies, könnyed természetüket. Erről tanúskodnak a korabeli folyóiratok, az iskolai értesítők is egyaránt, amelyek részletesen kitértek a testnevelés lehetséges formáira. A testkultúra mozgalmak egyik nagy törekvése volt megértetni a kritikusokkal, hogy a női test, habár anatómiájában különbözik a férfiétől, a mozgástól lesz erős és kitartó. A különböző sportok nem csak a testet, de a szellemet is edzik, ezáltal a leányok még kitartóbbak lehetnek, koncentrációjuk javul. Az erős, önálló magyar nő teste egészséges, és sportos. Ennek eredményeként a talajtorna kiegészült tenisszel, úszással, kosárlabdával, korcsolyázással és számos más sportággal, amelyeket biztonságosnak véltek a hölgyek számára. A fenti két kép is tornagyakorlatokat, valamint gimnasztikai mozdulatokat ábrázol. Mind a két kép 1938-ban készült, és egy különleges kimerevített, beállított állapotot mutat. Az első képen az iskola gimnasztikai csapatát láthatjuk, akik rendszeresen járnak versenyekre, hogy megmérettessék magukat és tudásukat. A mozdulatok nagyon beszédesek. Egyszerre sugároznak könnyed nőiességet, rugalmasságot, ugyanakkor erőt, törekvést. A talajtorna gyakorlatokról készült képek mindig ezt a kettősséget hordozzák magukban, ami jól jelképezi a nők törekvéseit a korszak társadalmi viszonyaiban. A talajtorna egy olyan mozgásformává vált, amellyel a nők meg tudták mutatni nőies vonásaikat, ugyanakkor azt az ősi erőt, amellyel töretlenül küzdenek azért, hogy ugyanolyan lehetőségeik legyenek a társadalomban, mint férfi társaiknak. A nemzetépítés militáns jellegét is jól mutatja a második kép, amelyen a növendékek ugyanolyan testtartásban, félig térdelő pozícióban, kezükben szalagos pálcával láthatóak. A kép szimbólumokban erős. A lányok szimbolikus testtartása nem csak a nőiességet, az erős, magabiztos női képet jelképezi, hanem a győzelmet, összetartozást és előre törekvést is. A korszak kiemelt célkitűzése a hazafias nevelés volt, amely a fényképekben a fegyelmezett test kialakításával, a militáns testtartás volt.

6. ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Az rituálék olyan szimbolikus természetű, szabályok által irányított tevékenységek, amelyek a résztvevők figyelmét általuk különösen fontosnak tartott gondolatokra és érzésekre irányítják. Ezek formalizált cselekvések, ismétlődő természetűek, nem csak pillanatnyi belső felindultságból, hanem azzal a céllal végzik, hogy érzéseket keltsenek. Hatásuk nem korlátozódik mindig rituális alkalmakra, bár általában speciális helyeken és időben zajlik. Ismétlésük automatikusan utal a múlttal való folytonosságra.

Az iskolai rituálék legkönnyebben az ünnepségek által megfigyelhetőek. Mélyebb szinten a mindennapok rituáléi, az étkezéssel, viselkedéssel, tanulással, kommunikációval kapcsolatos rituálék kapcsolhatók ide. Az iskolai rituálék szerepe egyrészt a mindennapok ritmusosságának megteremtése, a biztonság és a fegyelem fenntartása.

Az egyének közösséggé kovácsolása, egy zászló alá vonása. A mindennapok rituáléi segítik a tanulókat a krízishelyzetekkel, átmenetekkel való megküzdésben, az iskolai ünnepségek pedig megkoronázzák a közösség érzését, kiemelik a jelenlévőket a hétköznapi profán térből, és szakrális teret-időt teremtenek. A századfordu-

ló azért is volt különleges ebből a szempontból, mert a nők intézményes nevelése folyamatos átalakuláson ment keresztül, amelyhez az iparosodás következtében megváltozott társadalmi, gazdasági környezet termékeny táptalajt jelentett. Az ellenkultúra mozgalmak megjelenése tovább fokozta a változásra való igényt, amely észrevétlenül szivárgott be az iskola intézményébe.

A 20. század első felének háborús évei olykor hátráltatták a korszak emancipációs folyamatait, de a reformok töretlenül megtalálták azokat a csatornákat, amelyeken megszilárdíthatták újfajta nézeteiket.

Az iskolákban tanított táncokon keresztül, valamint azok változásait figyelemmel követve jól lekövethetők a társadalomban végbemenő változások. A hagyományos és modern táncok jelenléte az iskolákban elősegítette a növendékek életkorából adódó átmeneti állapotokkal való megküzdést. A táncok célja az volt, hogy örömet okozzanak, elfeledtessék a közönséggel az aktuális problémákat. A korszak testideáljára ható reformok, amelyek érintették a ruházati divatot, művészetet, táncokat, sportokat, hatással voltak a tudományra, filozófiára, pedagógiára egyaránt. Kutatásaim során azokat a sajátos megnyilvánulási formáit vizsgáltam a rituális jelenségeknek, amelyekhez a *Fortepan* képi adatbázis számos új adalékot tud nyújtani.

Irodalomjegyzék

Barcsai, Á., Hagymásy, K., & Márton, S. (2009). Nevelési gyakorlat, változó iskolai színtereken. In A. Szabó (Eds.), *Tanári mesterképzési szak összefüggő szakmai gyakorlat*. Nyíregyházi Főiskola.

Belting, H. (2007). *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Kijárat Kiadó.

Boerdam, J., & Warna Oosternbaan, M. (2000). Családi fényképek – szociológiai megközelítésben. In J. R. Nagy (Ed.), *Családi album. Vizuális antropológiai szöveggyűjtemény I.* (pp. 154–173). Miskolci Egyetem.

Bell, C. (2009). *Ritual theory, ritual practice*. Oxford University Press.

Bourdieu, P. (1982). A fénykép társadalmi definíciója. In Ö. Horányi (Ed.), *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok* (pp. 226–245). Typotex Kiadó.

Boreczky, Á. (2013). Mozdulatművészet, életreform és az avantgarde. In A. Németh, & V. Pirka (Eds.), *Az életreform és reformpedagógia – recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében* (pp. 68–85). Gondolat Kiadó.

Boreczky, Á., & Fenyves, M. (2015). Az Orkesztika Iskola megszületése és az első évek In G. Baska, & J. Hegedűs (Eds.), *Égi iskolák, földi műhelyek: Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére* (pp. 206–220). ELTE PPK.

Fenyves, M. (2016). Dienes Valéria a magyar színpadi táncművészet megújítójának mozdulatművészete és az Orkesztika. In M. Fenyves, V. Dienes, & G. Dienes (Eds.), *A Tánc reformja: a mozdulatművészet vonzásában* (pp. 14–45). Orkesztika Alapítvány.

Connerton, P. (1997). Megemlékezési szertartások. In E. Babarczy, Á. Erdélyi, R. Radnóti, & V. Zentai (Eds.), *Politikai antropológia* (pp. 64–80). Osiris Kiadó Láthatatlan Kollégium.

Gehlen, A. (1974). *Az ember természete és helye a világban*. Gondolat Kiadó.

Kunt, E. (1995). *Fotoantropologia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Árkádiusz Kiadó.

Mietzner, U., & Pilarczyk, U. (2005). *Das Reflektierte Bild. Die seriell-ikonografische Fotoanalyse in den Erzieungs- und Sozialwissenschaften.* Verlag Julius.

Mietzner, U., & Pilarczyk, U. (2013). Képek forrásértéke a neveléstörténeti kutatásban. In J. Hegedűs, A. Németh, & Z. A. Szabó (Eds.), *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások* (pp. 31–51). ELTE Eötvös Kiadó.

Németh, A. (2013). Az életreform társadalmi gyökerei, irányzatai, kibontakozásának folyamatai. In A. Németh, & V. Pirka (Eds.), *Az életreform és reformpedagógia – recepciós és intézményesülési folyamatok a 20. század első felében* (pp. 11–55). Gondolat Kiadó.

Németh, A., & Skiera, E. (2018). Az életreform múltja és jelene. Elvágyódás az érzelmi ridegség elidegenedett világából – új irányok és helyszínek, világnézeti koncepciók, társadalmi hatások. In A. Németh, & E. Skiera (Eds.), *Rejtett történetek. Az életreform-mozgalmak és a művészetek* (pp. 19–71). Műcsarnok.

Ouyang, S. (2010). *Einschulungsfeiern in China und Deutschland: exemplarische Bildinterpretationen mit der dokumentarischen Methode.* Logos Verlag Berlin GmbH Kiadó.

Panofsky, E. (1984). Ikonográfia és ikonológia: bevezetés a reneszánsz művészet tanulmányozásába. In E. Panofsky. *A jelentés a vizuális művészetekben* (pp. 284–307). Gondolat Kiadó.

Pukánszky, B. (2006). *A nőnevelés évezredei. Fejezetek a lányok nevelésének történetéből.* Gondolat Kiadó.

Pukánszky, B. (2013). *A nőnevelés története.* Gondolat Kiadó.

Szabó, I. (2006). Nemzeti ünnepek az iskolában. *Új Pedagógiai Szemle, 56*(7–8), 96–115.

Turner, B. S. (1997). A test elméletének újabb fejlődése. In M. Featherstone, M. Hepworth, & B. S. Turner (Eds.), *A test. Társadalmi fejlődés és kulturális teória* (pp. 7–52). Jószöveg Műhely Kiadó.

Turner, V. (2002). *A rituális folyamat.* Osiris Kiadó.

Wulf, C. (2007). *Az antropológia rövid összefoglalása.* Enciklopédia Kiadó Kft.

Felhasznált képek

1. Kép: Fortepan/Müller család/1938
2. Kép: Fortepan/Berkó Péter/1949
3. Kép: Fortepan/Ebner/1938
4. Kép: Fortepan/Nagy Józsefné dr./1923
5. Kép: Fortepan/Romák Éva/1938
6. Kép: Fortepan/Romák Éva/1938
7. Kép: Fortepan/Romák Éva/1938